

ЗМІНИ РЕЛІГІЙНОГО СВІТОБАЧЕННЯ В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ (ЛЕКСЕМА „БОГ” ТА ЇЇ СЕМАНТИЧНІ СИНОНІМИ)

Статтю присвячено дослідженню українських паремій як мовних репрезентантів народного світобачення та світовідчуття.

У статті досліджуються зміни релігійного світобачення людини на прикладах українських прислів'їв і приказок, а також простежується перехід лексики „Бог” та її семантичних синонімів з розряду загальних назв до власних.

Ключові слова: Бог, власні назви, загальні назви, паремія, приказка, прислів'я, релігія, семантичні синоніми.

Останнім часом більше уваги приділяється когнітології – науці, яка займається дослідженням зв'язку людини з навколишнім світом. У цій галузі з'являється ряд напрямків, основним завданням яких є дослідження пізнавальної діяльності людини. Найголовнішим і найсуттєвішим репрезентантом людського мислення є мовлення. Усі наші здобутки пізнання навколишнього світу ми закріплюємо за допомогою мови. Зміни нашого світобачення, стереотипи відбиваються у мові й нашому мовленні.

Метою статті є дослідження розвитку релігійного світобачення українського народу, а також функціонування лексики „Бог” як оніма в українських пареміях.

Для досягнення поставленої мети сформульовано такі **завдання**:

- 1) дослідити відображення змін релігійного світобачення людини в українських пареміях;
- 2) з'ясувати, чим є лексема „Бог” та її семантичні синоніми – онімами чи апеллятивами.

В останні роки багато мовознавців приділяють увагу дослідженню та вивченню власних назв. Серед них: Н.Колесник, Л.Масенко, Л.Скрипник,

Н.Манджиєва, Г.Аркушин, Т.Беценко, Д.Бучко, М.Худаш, Є.Беліцька, Н.Пасік, Ю.Карпенко, Е.Боєва, Т.Крупеньова, М.Мельник, О.Немировська та ін. Помітно підвищується інтерес до усної народної творчості. З'являються праці, присвячені дослідженню онімів у таких видах народної творчості, як пісні (Н.С.Колесник. Особові імена в українських народних обрядових піснях [6]; Н.С.Колесник. Про загальне та локальне в антропонімії коломийки [7]), казки (О.О.Порпуліт. Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками) [10]), замовляння (Є.М.Степанов, Г.А.Таранюк. Водна термінологія українських замовлянь та її свідчення щодо прабатьківщини слов'ян [11]; В.М.Баденкова. Власні назви в замовляннях [3]) тощо.

Хоча усі ці види народної творчості в повній мірі відображають космогонічні погляди українського народу і заслуговують на увагу мовознавців, але ще багато інших здобутків народного мислення залишаються не дослідженими в галузі ономастики. До них належать українські паремії, а саме, нас цікавлять прислів'я та приказки. У мовознавстві зустрічаються розвідки, присвячені дослідженню онімів у російських пареміях (Л.В.Бабаєва. Имена собственные в пословицах и поговорках [2]; Т.Н.Кондратьєва. Собственные имена в пословицах, поговорках и загадках русского народа [8] та ін.).

Чисельну кількість розвідок в галузі мовознавства присвячено пареміям, однак дослідження онімів в українських прислів'ях та приказках є незначними. Вивченням і дослідженням саме цього виду усної народної творчості займалося чимало мовознавців. Ця проблема і зараз привертає до себе увагу. Це пояснюється підвищенням інтересу до української нації – волелюбною, незалежною, працьовитою, мудрою, талановитою, толерантною тощо. Українські прислів'я та приказки – це одна з безцінних коштовностей у скарбниці мудрості українського народу.

Формування світобачення первісної людини було язичницьким і базувалося на сприйнятті навколишнього світу безпосередньо на власному

досвіді. „Язичництво – це людський досвід спілкування з природою, накопичений протягом тривалого часу. Джерелом язичницького світогляду було здивування перед бездоганною гармонією, таємничістю і красою природи, а також безсилля перед нею” [9, 19].

Примхи природи сприймалися як дії якихось невідомих всевладних сил, які спостерігають за діями людей та карають або заохочують їх. Цю невідому силу назвали Богом. На їхню думку, існував не один Бог, а декілька. Кожен Бог мав своє ім'я і керував певною природною стихією. *Перун* вважався богом грому і блискавки, подателем дощу, а також творцем земних урожаїв, покровителем хліборобства. *Сварог* був богом неба й небесного вогню, батьком сонця, покровителем ковальства та ковалів, опікуном ремесла, шлюбу й родинного щастя. Люди вірили, що він винайшов плуг і жорна та навчив людей молоти зерно й пекти хліб. Сином Сварога, божеством сонця називали *Дажбога*, або *Даждьбога* – подателя добра й багатства, божества достатку, опікуна людей, громади й народу. Божеством місяця вважався *Хорс*. Єдиним жіночим божеством була богиня вологи, дощу й життя – *Мокош*, або *Мокоша*, яку вважали також покровителькою породіль та жіночих ремесел, передусім прядіння й ткацтва. *Стрибог* – стародавнє божество вітру, а *Велес* – божество достатку, багатства, торгівлі, а також покровитель поезії, співу й музики. Як бачимо, кожна ланка людського життя мала свого покровителя. І це, в свою чергу, робило життя народу цікавим і різноманітним.

Так формувалося первісне релігійне світобачення. Релігія була невід'ємною частиною людського життя. Макс Мюллер стверджував: „За первісної доби між народами і релігіями такий же щільний зв'язок, як і між народами і мовами: мова і релігія становлять для нього істинні елементи, конче потрібні для утворення народності” [5, 19].

Релігія – це мозок народу. Але у кожній людині одної нації може бути свій „релігійний мозок”, тобто свої світобачення й світовідчуття. А отже й свій бог – один чи декілька. Спираючись на вищезазначені слова М.Мюллера про мову й

релігію, з'ясуємо, яке мовне оформлення мають релігійні погляди народу в пареміях.

Як вже зазначалося вище, первісне світобачення базувалося на язичницькому віруванні. Тому центральними образами в пареміях виступали природні стихії: вітер, вода, вогонь тощо („**Вітер** батько, а **вода** матка”, „**В** часі погоди бійся великої **води**”, „**Вода** м'яка, а **камін**ь пробиває”, „**Огонь** да **вода** добрі служити, але лихі панувати”, „**Вогонь** мститься, як його не шануєш” та ін.) [13, 235 – 244].

Упровадження християнства суттєво змінює світобачення людей. Повному трактується створення та існування Всесвіту й людства. Люди живуть згідно із законами Біблії. Перший заповіт стверджує: „Хай не буде тобі інших богів при Мені!” [4, 180]. Християнська віра базується на поклонінні єдиному Богу. Отже, слово „Бог” – це ім'я невідомої всевладної сили, істоти, яка керує Всесвітом. І в цьому випадку вживається як власна назва (омонім), яка, в свою чергу, характеризується як „індивідуальне найменування окремих одиничних об'єктів” [12, 79].

У свою чергу, третій заповіт забороняв згадування імені Господа даремно: „Не присягай Іменем Господа, Бога твого, надаремно, бо не помилує Господь того, хто присягає Його Ім'ям надаремно” [4, 181]. Дотримуючись заповітів, як і слід робити християнам, люди замінили слово „Бог” іншими словами – семантичними синонімами, які являли собою основну характеристику Бога як всесильної істоти: **Творець, Владико, Цар, Промислитель, Усемогутній, Уседовольний, Усюдисущий, Усеблагий, Усеправедний** та ін. Таким чином, ці слова набули статусу омоніма і графічно писалися з великої літери.

За радянських часів думки про наявність якоїсь потойбічної сили, Бога, усіма способами присікалися. Людям нав'язувалася ідеологія партії як рушійної сили. Вірування у „якогось бога” вважалося явищем аморальним. З'являється нове явище світобачення – атеїзм, яке заперечувало наявність Бога. „Людина – найвища істота для людини” [1, 37]. Матеріалістичне світобачення вважалося основою розвитку людини й суспільства. Унаслідок таких змін відбулося

переосмислення цінностей. Слово „Бог” втрачає своє значення, частково вилучається з ужитку, відбуваються зміни й у правописі (воно переходить у розряд апелятивів і пишеться з малої літери).

Народна творчість передавалася з покоління в покоління без істотних змін. Прислів'я та приказки, на відміну від інших жанрів фольклору, мають свою особливу структуру. Дуже важко вилучити слово, не порушивши ритміки твору, його насиченості й смислового навантаження. Унаслідок цього слово „Бог” та його семантичні синоніми не зникли з фольклору, а почали писатися з малої літери: „*Не доїм, не досплю, слава богу, що живу*”, „*Побий того, боже, в кого багацько грошей!*”, „*Не все до бога – треба й до розуму свого*”, „*Як пішла я на страсті, то, господь мене прости, сіла під тинком, понюхала свічечку – пахне медком, так я й з'їла*” [13, 88 – 216].

Простеживши зміни релігійного розвитку суспільства, з'ясуємо, лексема „Бог” та її семантичні синоніми є власними чи загальними назвами. Власною назвою можна вважати індивідуальне найменування окремого одиничного об'єкту, який завжди є конкретним і визначеним. Провідною ознакою власних назв є належність одиниці. Перехід власних назв у загальні відбувається тоді, коли назва втрачає зв'язок з одним будь-як визначеним денотатом. І навпаки, об'єкт, який іменується загальною назвою, ставши конкретним і визначеним, переходить у розряд власних назв.

Процес переходу загальної назви до власної відбувся зі словом „Бог” із розвитком суспільства. На початку релігійного становлення слово „бог” вживалося як загальна назва на позначення різних денотатів: бог Перун, бог Сварог, бог Велес та ін. („*Боженьки, боженьки, над ким ви богуватимете, як нас не буде?*”, „*Всім богам по чоботях, а Миколі лисому шапку плісову*”, „*Здоровенькі були! Боже вам помози!*” – „*Еге, казали боги, щоб і ви помогли!*”, „*Одному богу молиться, а другому кланяється*”, „*Який бог змочив, такий і висушить*”, „*І межі святими буває суперечка*”, „*Якби усіх святих треба святкувати, то не було б часу робити*”) [15, 355 – 356].

Згодом, із прийняттям християнства, коли люди почали вірити лише в одну невідому силу, яка керує Всесвітом, слово „Бог” перейшло до розряду власних, оскільки вживалося на позначення певного одиничного денотата („Дай, **Боже**, щоб наши вороги рачки лазили”, „Дай, **Боже**, щоб усе було гоже!”, „Дай, **Боже**, нашому теляті вовка піймати”, „Накажи вас, **Боже**, хлібом та сіллю!”, „Нехай вам **Бог** здоров'я прибавить у ручки, у ніжки і в животик трішки!”) [14, 88]. З того часу слово „Бог” а також його семантичні синоніми почали писати з великої літери.

За радянських часів слово „бог” писалося з маленької літери, але, фактично, не стало загальним, оскільки семантика слова залишилася. У такий спосіб просто зображувалося негативне й принизливе ставлення до релігії й Бога зокрема („Що тому **богу** молиться, котрий не милує”, „Хіба можна у неживого **бога** хліба випросити”, „Вже **святий боже** не допоможе!”, „**Святі святи**тели, що з вами робитимеш: ні хліба спекти, ні діри залатати, прийдеться так викидати”, „Взяв **боженьку** за ноженьку – та й бабах об землю”, „Плюнь, небоже, на **святий боже!**”) [13, 215 – 218].

У результаті проведеного дослідження, ми дійшли таких **висновків**:

1) світобачення людини, її світовідчуття безпосередньо пов'язане із розвитком суспільства, частиною якого вона є. Репрезентантом еволюційного розвитку людини завжди вважалася народна творчість. Зміни свідомості людини і нації, зокрема зміни релігійного світобачення, мають відображення в українських народних прислів'ях та приказках, а також інших видах фольклору;

2) унаслідок суспільних і релігійних змін відбувся перехід лексеми „Бог” та її семантичних синонімів із розряду загальних назв у власні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атеистическое воспитание: содержание, формы и методы / Редкол.: А.С.Онищенко и др. – К., 1989. 2. Бабаева Л.В. Имена собственные в пословицах и поговорках // Ономастика Поволжья 3: Материалы 3-ей

конференції по ономастике Поволжья. – Уфа, 1973. **3. Баденкова В.М.** Власні назви в замовляннях // Ономастика та етимологія: Зб. наук. праць на честь 65-річчя І.М.Желєзняк. – К., 1997. **4. Біблія** або книги святого письма Старого й Нового заповіту / Пер. Огієнко І. – К., 2002. **5. Булашев Г.О.** Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К., 1993. **6. Колесник Н.С.** Особові імена в українських народних обрядових піснях: Автореф. дис. ...канд. філол. наук. – Тернопіль, 1998. **7. Колесник Н.С.** Про загальне та локальне в антропонімії коломийки // Мова та стиль українського фольклору: Зб. наук. праць. – К., 1996. **8. Кондратьєва Т.Н.** Собственные имена в пословицах, поговорках и загадках русского народа // Вопросы грамматики и лексикологии русского языка. – Казань, 1964. **9. Мова** та стиль українського фольклору: Зб. наук. праць. – К., 1996. **10. Порпуліт О.О.** Ономастичний простір українських чарівних казок (у зіставленні з російськими казками): Дис. ...канд. філол. наук. – О., 2000. **11. Степанов Є.М., Таранюк Г.А.** Водна термінологія українських замовлянь та її свідчення щодо прабатьківщини слов'ян // Мова та стиль українського фольклору: Зб. наук. праць. – К., 1996. **12. Українська мова.** Енциклопедія. – К., 2000. **13. Українські** народні прислів'я та приказки: Дожовтневий період / Упорд. В.Бобкова, Й.Багмут, А.Багмут. – К., 1963. **14. Українські** прислів'я та приказки. – К., 1992. **15. Українські** прислів'я та приказки / Упоряд. С.Мишанича та М.Пазяка. – К., 1983.